

invandring. Vi tänker exempelvis inte på de svenska medborgare som reser till England, Frankrike eller USA för att arbeta som *au pair* som vare sig utvandrare, invandrare eller migranter. Kanske pekar det på att förståelsen av migration i dag är starkt färgad av de sociala, ekonomiska och politiska klyftorna i världen. Den som inte flyr från krig, nöd eller förtryck är inte migrant. Migranten är ett offer och aldrig aktör. Kanske är Tom Ericssons språkbruk och de reflektioner vi kan göra utifrån det minst lika givande som studien i övrigt. Det finns en form av historisk karriärmigration som fortfarande, mer än 100 år efter de svenska hembiträderna som utvandrade till Paris, är vanlig i Sverige och andra delar av den rika världen. Att tänka på den som en del av den globala migrationen är uppfriskande.

Stockholms universitet

ELISABETH ELGÁN

Clemens Maier-Wolthausen, *Zuflucht im Norden: Die schwedischen Juden und die Flüchtlinge 1933–1941* (Göttingen: Wallstein Verlag 2018). 321 s.

Den tyske historikern Clemens Maier-Wolthausen ger med sin monografi ett viktigt bidrag om de svenska judarnas hjälp till judiska flyktingar från Nazi-Tyskland – i praktiken rörde det sig främst om Mosaiska församlingen i Stockholms insatser. Församlingarnas hjälp var avgörande eftersom statlig flyktinghjälp helt saknades fram till 1939. Författaren betonar betydelsen av en fallstudie om Sverige eftersom flertalet judiska arkiv i Europa blev förstörda. En utgångspunkt har varit anklagelserna att församlingen i Stockholm hade kunnat göra mer. Det förvånar att Maier-Wolthausen inte tar avstamp i forskningsläget. Hit hör Pontus Rudbergs avhandling *The Swedish Jews and the Holocaust* (2015, och publicerad i bearbetad form 2017) – recenserad av Bernard Wasserstein i *Historisk tidskrift* 2016 – som till stora delar är ett parallellt arbete. Men också avhandlingarna av Malin Thor och Ingrid Lomfors om jordbruksutbildningen av judiska ungdomar, respektive om överflyttningen av barn till Sverige. Författaren känner till böckerna och ger en del referenser. Det förefaller som Maier-Wolthausen och Rudberg efterhand upptäckt att de ägnar sig åt ungefär samma ämne, och Rudberg tackas i efterordet.

Maier-Wolthausens resultat hamnar ofta nära Rudbergs, men med något annan tonvikt. Stort utrymme ägnas breven från enskilda judar om hjälp. De tusentals breven ger inblick i judarnas begränsade handlingsramar. Flertalet avvisades med ett standardsvar om att det var lönlöst att söka sig till Sverige, men ibland beviljades hjälp. Ett viktigt grepp i boken är att låta de stora sam-

manhagen framträda genom berättelser om enskilda öden. Det första urvalet till församlingens inofficiellt framförhandlade flyktingkvoter gjordes av de tyska judiska organisationerna. Församlingens ansträngningar, som ofta misslyckades, att få in enskilda flyktingar kunde bli mycket utdragna. Maier-Wolthausen understryker församlingens dilemma – vilka flyktingar skulle man välja att stödja mot bakgrund av de egna begränsade resurserna, den restriktiva flyktingpolitiken och främlingsfientligheten? Valet blev en prioritering av 'vanliga' flyktingar för att få in många och en restriktiv hållning till flyktingar som på något sätt avvek. Författaren betonar att många flyktingar kom på egen hand utanför kvoterna, vilket ur församlingens synvinkel kunde skapa problem. I ett dokument framgår att fram till 1941 så hade en tredjedel av alla judiska flyktingar i Sverige fått ekonomisk hjälp från församlingen. För några undersökningar har Maier-Wolthausen utnyttjat källor som inte har använts av Rudberg, bland annat persondossierna i Statens utlänningskommission. Författaren har också hittat enkätsvar från år 1940 till församlingen från 400 flyktingar som gett upplysningar om sin situation.

I ett så omfattande arbete är det oundvikligt att det förekommer tvivelaktiga sakupplysningar. Maier-Wolthausen har i församlingsarkivet stött på ett dokument från Arbetarrörelsens flyktinghjälp som omtalar att man tillfrågas av myndigheterna om ansökningar om uppehållstillstånd. Rudbergs tolkning är att det gällde *politiska* flyktingar, medan Maier-Wolthausen omnämner utsagan som att det gällde *alla* flyktingar – ett förhållande med långtgående konsekvenser som lämnas utan kommentar. Likaså ifrågasätter jag att judar skulle ha internerats i de slutna lägren under kriget just på grund av att de var judar, vilket författarens formulering signalerar. Något sådant hade varit sensationellt. Men Tobias Berglund, som Maier-Wolthausen bygger på, talar om att huvuddelen var antinazister/kommunister och att de flesta *av dessa* var tyskspråkiga statslösa och judar.

Maier-Wolthausens tolkning av perioden fram till 1938 är att församlingen genomgick en läroprocess som på ett "systemimmanent" sätt ledde till att man inriktade sig på att stödja 'säkra' ansökningar om uppehåll, och en förstärkt policy där man inte kritiserade regeringens politik och delade synen på att Sverige inte var ett invandringsland. Belöningen för anpassningen blev att ansökningarna i regel beviljades och ett visst spelutrymme. Samma kurs behölls även efter novemberpogromen 1938 då situationen dramatiskt förvärrades för judarna i Tyskland, men att församlingen då lyckades få utökade kvoter. Med sin grundtolkning hamnar författaren nära Hans Lindbergs påstående från 1973 (*Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941*) att församlingen tillsammans med andra flyktinghjälporganisationer de facto ställde sig bakom regeringens politik – något som Maier-

Wolthausen dock inte refererar till. Rudberg däremot, avvisar Lindbergs påstående med hänvisning till maktasymmetrin och att församlingen visst försökte påverka regeringen. Maier-Wolthausen finner att judarna i Sverige agerade på ett likartat sätt som i Schweiz och England, men att de faktiskt hjälpte fler flyktingbarn sett i relation till den judiska minoritetens storlek än i England med de omtalade "Kindertransport". Wasserstein karakteriserar Rudberg som en "defender" mot anklagelserna mot församlingen – samma etikett skulle kunna sättas på Maier-Wolthausen som talar om att *viljan fanns* hos församlingen att göra mer men att de faktiska ramarna medförde att man *inte kunde* göra mer. Skulle man hävda andra svar på frågan så skulle det enligt författaren vara uttryck för ett "anakronistiskt moraliserande". Det är ett starkt påstående. Så är det exempelvis bekant att flyktingvänner genom opinionsmöten och i riksdagen agerade för utökad invandring av judar. Det finns en ambivalens i Maier-Wolthausens tolkning mellan vad som ska betraktas som oundvikligt och vad som församlingen faktiskt hade kunnat välja att göra annorlunda. Här hade jag gärna sett en fördjupad diskussion.

Stockholms universitet

PÅR FROHNERT

Johan Stenfeldt, *Renegater: Nils Flyg och Sven Olov Lindholm i gränlandet mellan kommunism och nazism* (Lund: Nordic Academic Press 2019). 320 s.

Renegater kallar man personer som genomför till synes dramatiska positionsväxlingar när det gäller politisk-ideologiska ståndpunkter och ställningstaganden. Om två svenska renegater handlar Johan Stenfeldts nya bok. Nils Flyg var kommunisten som blev nationalsocialist, Sven Olov Lindholm var fascisterna och nationalsocialisten som så småningom blev engagerad i FNL- och fredsrörelsen, och öppet kallade sig kommunist. På en viktig punkt haltar jämförelsen: Flyg avled redan i januari 1943, Stalingradmånaden, i relativt unga år, medan Lindholm uppnådde en hög ålder och på vägen dit upplevde vänstervägen under 1960- och 1970-talen. Hur Flyg hade reagerat på den senare kan man bara spekulera om (det gör dock inte Stenfeldt).

Det handlar om en mycket intressant och välskriven bok. Författarens arbetssätt är komparativt idéanalytiskt, med inspiration hämtad från framför allt den amerikanske statsvetaren Michael Freedon. Tillvägagångssättet består i att identifiera ett antal kärnbegrepp för att sedan undersöka om dessa förblir konstanta, förändras över tid eller ersätts med nya begrepp. Några av de kärnbegrepp som vaskas fram när det gäller Flyg och Lindholm